

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-10>**Яворська Вікторія Григорівна**

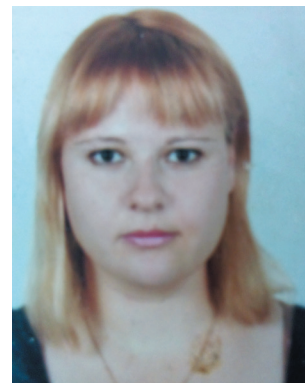
кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри права

Львівського інституту

Міжрегіональної Академії управління персоналом

ORCID: 0000-0003-2225-6747

**ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОЦИД» У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
ТА КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ**

Значення визначення екоциду пояснюється використанням негативного впливу на екологічну безпеку для здобуття військової переваги, з такої причини необхідно вдосконалити законодавство для недопущення, припинення та притягнення до відповідальності за вчинення екоциду в кримінальному праві нашої держави та міжнародному праві.

Метою цієї статті є проведення дослідження правового регулювання злочину екоциду в міжнародному праві та законодавстві нашої держави, а також аналіз можливих напрямків вдосконалення законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за вчинення екоциду.

Необхідність виділення екоциду як окремого злочину на міжнародному рівні пояснюється такими підставами, як: припинення екоциду для збереження та забезпечення екологічної безпеки; збільшення загрози вчинення екоциду під час війни; масовість вчинення екоциду, яким заподіяна шкода повітрю, водним ресурсам, лісам, ґрунту, що негативно впливає на життя, здоров'я людей, ведення сільського господарства, інші права людини; потреба відшкодування шкоди, яка завдана довічливо, визначення механізму виплати репарацій з держави, яка почала війну.

Вдосконалення статті 441 КК України потребує виділення кваліфікованих складів цього злочину, зокрема вчиненого у період війни або збройного конфлікту, та передбачення більшого покарання за вчинення цього злочину. Відповідно до проведеного аналізу злочину екоциду можна відмітити наявність оціночних понять, відсутність чіткого переліку діянь, збільшення періоду кримінальної відповідальності, необхідність доповнити статтю кваліфікованими ознаками, зменшення віку настання кримінальної відповідальності. В міжнародному праві також існує необхідність вдосконалення норм про екоцид, запровадження вказаного поняття, видів екоциду, вдосконалення певних процесуальних питань, зокрема процесу фіксації шкоди та її відшкодування.

Ключові слова: екоцид, злочин, відповідальність, Кримінальний кодекс України, міжнародне право.

Yavorska V. H. DEFINITION OF THE CONCEPT OF “ECOCIDE” IN INTERNATIONAL LAW AND THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The significance of the definition of ecocide is explained by the use of a negative impact on environmental security to gain a military advantage, for this reason it is necessary to improve the legislation to prevent, stop and prosecute the commission of ecocide in the criminal law of our state and international law.

The purpose of this article is to conduct a study of the legal regulation of the crime of ecocide in international law and the legislation of our country, as well as an analysis of possible directions for improving the legislation, which provides for criminal responsibility for the commission of ecocide.

The need to distinguish ecocide as a separate crime at the international level is explained by the following reasons: stopping ecocide to preserve and ensure environmental safety; an increase in the threat of committing ecocide during war; the mass of committing ecocide, which caused damage to the air, water resources, forests, and soil, which negatively affects people's lives, health, agriculture, and other human rights; the need to compensate for the damage caused to the environment, determining the mechanism for paying reparations from the state that started the war.

The improvement of Article 441 of the Criminal Code of Ukraine requires the selection of qualified components of this crime, in particular, committed during the period of war or armed conflict, and the provision of greater

punishment for the commission of this crime. According to the conducted analysis of the crime of ecocide, it is possible to note the presence of evaluative concepts, the absence of a clear list of acts, an increase in the period of criminal responsibility, the need to supplement the article with qualified features, and a decrease in the age of onset of criminal responsibility. In international law, there is also a need to improve the norms on ecocide, to introduce the specified concept, types of ecocide, to improve certain procedural issues, in particular, the process of recording damage and its compensation.

Key words: *ecocide, crime, responsibility, Criminal Code of Ukraine, international law.*

Вступ. Проблема визначення поняття та відповідальності за вчинення екоциду постає в науковій юридичній літературі вже понад п'ятдесят років, причому завжди набуває актуальності після виявлення наслідків війни, яка негативно впливає на навколишнє природне середовище, викликаючи загрозу для екологічної безпеки та проживання людей у певних місцях або навіть населених пунктах. Внаслідок вчинення екоциду негативний вплив не завжди можна одразу визначити, підрахувати та відшкодувати шкоду, зокрема за відсутності належного правового регулювання за прояви цього злочину.

Значення правового регулювання екоциду пояснюється використанням негативного впливу на екологічну безпеку для здобуття військової переваги, з такої причини необхідно вдосконалити законодавство для недопущення, припинення та притягнення до відповідальності за вчинення екоциду в кримінальному праві нашої держави та міжнародному праві.

Поняття «екоцид» відоме науці давно, проте не закріплене в міжнародному праві на такому рівні, який необхідний для забезпечення екологічної безпеки, відшкодування шкоди, заподіяної екоцидом і недопущення вчинення нових злочинів.

Матеріали та метод. Про екоцид в даний період часу можна знайти публікації в засобах масової інформації, адже масштабність впливу цього злочину дуже велика, в науковій юридичній літературі, наукових публікаціях з питань екологічної безпеки. Проаналізовані міжнародні правові документи і конвенції, законодавство нашої держави.

В працях Г.В. Анісімової досліджуються екологічні права людини, публікації О.В. Донець присвячені забезпеченню охорони земель, наукові публікації Ю.А. Краснової досліджують екологічну безпеку. Пере-

важна більшість публікацій відносяться до забезпечення екологічних прав людини та забезпечення екологічної безпеки, але при вивченні правового регулювання екоциду залишаються невирішені проблеми, які потребують подальшого дослідження. Забезпечити екологічну безпеку можна тільки за умов наявності правильно визначеної відповідальності за екоцид та вчасного припинення цього злочину і відшкодування шкоди за вчинення екоциду. З цією метою потрібно вдосконалити правове регулювання вказаного злочину.

Метою статті є проведення дослідження правового регулювання злочину екоцид в міжнародному праві та законодавстві нашої держави, а також аналіз можливих напрямків вдосконалення законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за вчинення екоциду.

Результати. Поняття екоциду запровадив американський ботанік доктор Артур В. Галстон, який досліджував хімічний гербіцид, що застосовували американські війська під час війни у В'єтнамі з метою відслідкування Фронту національного визволення в лісах та полях цієї держави. Вчений у 1969 році в Конгресі США повідомив про наявність оброблення хімікатами чотирьох мільйонів акрів, у 1970 році науковець у Вашингтоні подав «Прохання про заборону екоциду» [1, с. 1]. З цього часу пройшло п'ятдесят чотири роки, проте навіть при прямому формулюванні поняття екоциду використання вказаного злочину для здобуття переваги під час війни, визначення наявності шкоди, покарання за екоцид не передбачене в усіх державах, а в Римському статуті посягання на навколишнє природне середовище відноситься до переліку воєнних злочинів, а не визначений злочин прямо з кваліфікованими видами.

В межах екоциду визначалася потрібна шкода, зокрема: екологічна, сільському гос-

подарству та людям [1, с. 1]. Причому вказана шкода переважно завжди виникає в сукупності, адже посягання на екологічну безпеку прямо впливають на сільське господарство та людину.

Після запровадження поняття екоциду вчені почали дослідження негативного впливу цього злочину.

В 1978 році Спеціальний доповідач ООН з питань запобігання злочину геноциду та покарання за нього Нікодем Рухашьянкіко назвав злочин екоциду «міжнародним злочином, схожим на геноцид». Виникла пропозиція визначити екоцид воєнним злочином, проте вказана позиція не отримала успіху [1, с. 2–3]. У 1984 році Комісія з міжнародного права розглянула можливість визначити екоцид міжнародним злочином. В 1986 році проводиться дискусія з приводу злочинів, що завдають шкоди довкіллю в значенні злочинів проти людяності. Внаслідок всіх дискусій 5 липня 1996 року прийнятий «Проект кодексу злочинів проти миру та безпеки людства», проте без екоциду, вказана норма не визначалася в документі [1, с. 5].

У статті 8 Римського статуту визнається злочином незаконне посягання на довкілля, вчинене у період міжнародного збройного конфлікту, але не враховано поширення екоциду в мирний період, що також поширене [1, с. 6].

В Римському Статуті Міжнародного кримінального суду наявне визначення: «Умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або ушкодження цивільних осіб чи пошкодження цивільних об'єктів або великої, довготривалої і значної шкоди навколишньому природному середовищу, який буде явно несумісним з конкретно і прямою очікуваною загальною військовою перевагою» [2].

Стаття 8 передбачає випадки кримінальної відповідальності за воєнні злочини та містить достатньо великий перелік складів злочинів, проте прямо не використовує поняття екоциду, але застосовує такі ознаки злочину проти навколишнього природного середовища:

- напад умисний;

- виділяють можливі наслідки: випадкова загибель або ушкодження цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів, велика, довготривала і значна шкода навколишньому природному середовищу;

- наслідок не відповідає очікуваній військовій перевазі.

З цієї норми зрозуміло, що шкода навколишньому природному середовищу може визнаватися у випадку доведення величини, довготривалості та значності шкоди. Випадків такої шкоди навколишньому природному середовищу не вказано, тому шкода потребує оцінки при кожному вчиненні злочину.

Постає закономірне запитання, чому, незважаючи на постійні та продумані спроби включити в міжнародне право кримінальну відповідальність за екоцид як окремий злочин, вказані спроби залишаються незавершеними, внаслідок цього при виникненні війни постає проблема вирішення питання притягнення до відповідальності за екоцид.

25.01.2023 року прийнято Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на довкілля». В документі визначається значний вплив, довгий період та незворотність екоциду для екологічної безпеки, а також необхідність вдосконалення правового регулювання цього злочину в період війни [3].

За документом пропонується додати екоцид окремим злочином до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, адже вказаний злочин завдає незворотньої шкоди природі [4].

Необхідність виділення екоциду як окремого злочину на міжнародному рівні пояснюється:

- потребою припинення екоциду для збереження та забезпечення екологічної безпеки;

- збільшенням загрози вчинення екоциду під час війни;

- масовістю вчинення екоциду, яким заподіяна шкода повітрю, водним ресурсам, лісам, ґрунту, що негативно впливає на життя, здоров'я людей, ведення сільського господарства, інші права людини;

- потребою відшкодування шкоди, яка завдана довкіллю, визначення механізму

виплати репарацій з держави, яка почала війну.

Правильним визнають вдосконалення міжнародних норм права та визнання екоциду злочином у Римському статуті, прийняття Конвенції про екоцид, ратифікацію нашою державою Римського статуту, притягнення до відповідальності певних осіб та держави, яка почала війну, залучення міжнародних експертів та представників громадянського суспільства [5].

Потрібно відмітити важливість правильного формулювання поняття злочину «екоцид» в міжнародних документах та в національному законодавстві. Увагу потрібно приділити значній шкоді, яку екоцид заподіює або може заподіяти через певний період. З цієї позиції правильно відмічає М.Д. Давитадзе про екоцид – це один із найтяжчих злочинів проти людства, який посягає на безпеку людства, пошкоджуючи природне середовище, яке є біологічною основою для існування людини та інших живих організмів, підриваючи тим самим екологічну безпеку [6, с. 323]. Причому не завжди в певний період часу можна оцінити загрозу, адже наслідки від екологічних катастроф можуть проявляти себе десятиліттями. З цього потрібно починати визначення поняття екоциду відповідно від виникнення загрози для біологічної основи існування людини.

Потрібно згадати, що Міжнародний кримінальний суд у своєму консультативному висновку відмітив, що навколишнє середовище передбачає життєвий простір, якість життя та здоров'я людей [6, с. 324]. Враховуючи названу позицію, виникає потреба в правильному формулюванні поняття екоциду в міжнародному праві для визнання злочинів в Україні екоцидом та подальшого відшкодування заподіяної шкоди.

Поняття екоциду перекладається з грецької мови як будинок та з латинської – вбивати [7], відповідно – вбивати будинок, в якому живеш, вбивство навколишнього природного середовища.

Воєнний екоцид відрізняється посяганням на екологічну безпеку у період бойових дій та наявністю військової або політичної цілі.

Заборона використовувати негативний вплив на навколишнє природне середовище визначена у міжнародному праві та наділена принципом взаємності. Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань Україна не повинна застосовувати військові чи інші ворожі засоби впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки як засоби зруйнування, заподіяння шкоди будь-якій іншій державі [8, с. 384].

Виникає запитання про практику відшкодування шкоди внаслідок вчинення екоциду в інших державах. На жаль, можна згадати не дуже втішні приклади. Наприклад, Кувейту та іншим державам була заподіяна значна шкода внаслідок екоциду при збройній агресії Іраку в 1991 році. Комісія ООН дослідила всі подані доводи і тільки через тридцять один рік (у 2022 році) визнала наявність заподіяння шкоди, але в обсязі 6% від заявленої [5].

Внаслідок екоциду відбулися пожежі, які гасили 8 місяців з викидами хімічних сполук та чорними дощами, що зменшили якість земель для сільського господарства та спричинили масові захворювання людей. Заявлені вимоги Ірак виплатив частково, причому платежі завершилися на початку 2022 р. [9].

Враховуючи таку практику застосування відповідальності з використанням засобів міжнародного права, можна відмітити:

- період від моменту вчинення злочину до завершення дослідження всіх обставин дуже великий;
- відсоток відшкодування шкоди надзвичайно малий;
- навіть при отриманні певних коштів їх недостатньо для відновлення екологічної безпеки.

Для недопущення вчинення екоциду потрібно превенція від вчинення злочину. В Україні до відповідальності за вказаний злочин практично не притягають, а також продовжується користування благами міжнародного права, крім санкцій, які зачіпають певні питання. У вдосконаленні механізму обмежень та притягненні до відповідальності можна знайти вихід. Потрібно запровадити в міжнародному праві принцип, згідно з яким країна, яка порушує принципи міжнародного

права, не може їх використовувати в інших відносинах [10]. Вказана пропозиція може вплинути на державу, яка почала війну, адже вирішує питання подальших міжнародних відносин з іншими державами.

Проаналізувавши правове регулювання екоциду в міжнародному праві, потрібно звернутися до статті 441 Кримінального кодексу України, якою визначається кримінальна відповідальність за вчинення екоциду в нашій державі [11].

Вдосконалення статті 441 Кримінального кодексу України потребує виділення кваліфікованих складів цього злочину, зокрема вчиненого у період війни або збройного конфлікту, передбачення більшого покарання за вчинення цього злочину. В Римському статуті Міжнародного кримінального суду злочин проти навколишнього природного середовища відноситься до воєнних злочинів, з такою причиною потрібно погодити українське законодавство і запровадити відповідальність за екоцид в період війни та збройних конфліктів.

Значення екоциду визначається віднесенням до злочинів проти безпеки людства. Безпека людства – це стан, за якого відсутня загроза війни, екологічної катастрофи чи інших дій, наслідком яких може бути масове знищення людей [12, с. 304].

Вказана стаття КК України використовує поняття масового та умисного знищення, проте виникають проблеми на практиці з доказами, які визначають масовість знищення та умисність дій винної сторони. За таких умов важко притягнути до відповідальності та відшкодувати заподіяну шкоду внаслідок вчинення екоциду. Відповідно, наслідком стає дуже мала кількість кримінальних проваджень за таким важливим складом злочину [5]. З цього зрозуміло, що потрібно спочатку вдосконалити кримінальну відповідальність за вчинення екоциду.

В нормі права про екоцид не визначається поняття екологічної катастрофи, тому потрібно визначити вказане поняття, причому в нормативному порядку, в примітці до Кримінального кодексу України [13, с. 381].

За вчинення екоциду передбачена кримінальна відповідальність з 16 років, проте за вчинення особливо тяжкого злочину [14, с. 1], яким визнається екоцид, та враховуючи можливі наслідки вказаного злочину, доцільно знизити настання кримінальної відповідальності з 14 років.

Початок війни Росією запровадив постійну загрозу виникнення екологічної небезпеки [15]. З такої причини необхідність вдосконалення законодавства перетворюється на невідкладну потребу.

Висновки. Відповідно до проведеного аналізу злочину «екоцид» можна відмітити наявність оціночних понять, відсутність чіткого переліку діянь, потребу збільшення періоду кримінальної відповідальності, необхідність доповнити статтю кваліфікованими ознаками, зменшення віку настання кримінальної відповідальності. Наявні практичні проблеми з приводу фіксації доказів, притягнення до кримінальної відповідальності, відшкодування шкоди від вчиненого злочину.

В міжнародному праві також існує необхідність вдосконалення норм про відповідальність за «екоцид», перше запровадження вказаного поняття, видів екоциду, адже практика показує наявність різних варіантів вчинення цього злочину, вдосконалення певних процесуальних питань, зокрема процесу фіксації шкоди та її відшкодування. Повинна визнаватися готовність для притягнення винних до відповідальності та відшкодування шкоди, адже це наступна потрібна дія після припинення вказаних злочинів та війни.

Література

1. Генеза екоциду: на межі між війнами, науковим доробком та політичними іграми. Частина 1. *Екологія. Право. Людина*. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZA-EKOTSYDU1205.pdf>.
2. Римський Статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. LIGA. 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU98119?an=2> (дата звернення: 21.09.2023).

3. Прийняття ПАРС резолюції «вплив збройних конфліктів на довкілля». *Екологія. Право. Людина*. 27.06.2023. URL: <http://epl.org.ua/announces/pryjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/pace2601/>.
4. Белоусова К. ПАРЕ визначила екоцид новим злочином в міжнародному праві. 26.01.2023. *Екополітика*. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochinom-v-mizhnarodnomu-pravi/>.
5. Оберенко О. Екоцид та злочини проти довкілля – що ми можемо робити з цим зараз? Підсумки екодискусії. 30.06.2023. *Міжнародний фонд відродження*. URL: <https://www.irf.ua/ekologichna-inicizatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekoczydu/>.
6. Глушко А.Д., Зазека А.Б., Сиротенко Я.В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322–326.
7. Екоцид. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4>.
8. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. Курс лекцій / за заг. Ред. Топчія В.В. Ірпінь, 2021. ТОВ «Твори», 411 с.
9. Спалек М. Війна й екологія: що спільного в Україні з Кувейтом. *Media sapiens*. 23.12. 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/30884/2022-12-23-viyna-y-ekologiya-shcho-spilnogo-v-ukrainy-z-kuveytom/>.
10. Думич Т. Відповідальність Росії за екоцид: чи буде перехід від розмов та сумнівів до реальних змін у міжнародному праві? 22.06. 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/220439_vdpovdalnstros-za-ekotsid-chi-bude-perekhd-vd-rozmov-ta-sumnvv-do-realnikh-zmn-u-mzhnarodnomu-prav.
11. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.09.2023).
12. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П. Чернівці, 2022. 319 с.
13. Нечипоренко С.П., Таранов М.А., Колосов Ф.В. Особливості кримінальної відповідальності за статтею 441 Кримінального кодексу України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 12. С. 380–382.
14. Екоцид у кримінальному праві України та міжнародні перспективи. Аналітична записка. *Екологія. Право. Людина*. 5 с.
15. Екологічна небезпека. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0.

References

1. Heneza ekotsydu: na mezhi mizh viinamy, naukovym dorobkom ta politychnymy ihramy. [The genesis of ecocide: on the border between wars, scientific development, and political intrigues]. Chastyna 1. *Ekolohiia. Pravo. Liudyna*. Retrieved from: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZA-EKOTSYDU1205.pdf> [in Ukrainian].
2. Rymyskyi Statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu vid 17.07.1998. [Rome Statute of the International Criminal Court]. (1998, July 17). LIGA. 360. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU98119?an=2> (data zvernennia: 21.09.2023) [in Ukrainian].
3. Pryiniattia PARLe rezoliutsii «vplyv zbroinykh konfliktiv na dovkillia». [Adoption Pare of the resolution «impact of armed conflicts on the environment»]. *Ekolohiia. Pravo. Liudyna*. 27.06.2023. (2023, June 26). Retrieved from: <http://epl.org.ua/announces/pryjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/pace2601/> [in Ukrainian].
4. Bielousova, K. (2023). PARE vyznachyla ekotsyd novym zlochinom v mizhnarodnomu pravi. 26.01.2023. [PACE defined ecocide as a new crime in international law]. (January 01). *Ekopolityka*. Retrieved from: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochinom-v-mizhnarodnomu-pravi/> [in Ukrainian].
5. Oberenko, O. (2023). Ekotsyd ta zlochynty proty dovkillia – shcho my mozhemo robyty z tsym zaraz? Pidsumky ekodyskusii. 30.06.2023. [Ecocide and crimes against the environment - what can we do about it now? The results of the eco-discussion]. (June, 30). *Mizhnarodnyi fond vidrodzhennia*. Retrieved from : <https://www.irf.ua/ekologichna-inicizatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekoczydu/> [in Ukrainian].
6. Hlushko, A.D., Zazeka, A.B., & Syrotenko, Ya.V. (2022). Ekotsyd yak zlochin proty navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha. [Ecocide as a crime against the natural environment]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5. S. 322-326. [in Ukrainian].

7. Ekotsyd. [Ecocide]. Vikipediia. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4> [in Ukrainian].
8. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. Navchalnyi posibnyk. Kurs leksii (2021). [Criminal law of Ukraine. A special part. Tutorial. Course of lectures]. (Topchiiy, V.V. Eds.). Irpin, TOV «Tvory», 411 s. [in Ukrainian].
9. Spaliek, M. (2022). Viina y ekolohiia: shcho spilnoho v Ukrainy z Kuveitom. [Spalyek M. War and ecology: what Ukraine has in common with Kuwait]. *Media sapiens*. 23.12. 2022. (January, 23). Retrieved from: <https://ms.detector.media/trendi/post/30884/2022-12-23-viyna-y-ekologiya-shcho-spilnogo-v-ukrainy-z-kuveytom/> [in Ukrainian].
10. Dumych, T. (2023). Vidpovidalnist Rosii za ekotsyd: chy bude perekhid vid rozmov ta sumniviv do realnykh zmin u mizhnarodnomu pravi? 22.06. 2023. [Dumych T. Russia's responsibility for ecocide: will there be a transition from talk and doubts to real changes in international law?]. (June, 22). Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/220439_vdpovdalnst-ros-za-ekotsid-chi-bude-perekhd-vid-rozmov-ta-sumnivv-do-realnykh-zmn-u-mzhnrodnomu-prav [in Ukrainian].
11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. [Criminal Code of Ukraine]. (April 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 25-26. St. 131. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 21.09.2023) [in Ukrainian].
12. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine. Special part: study guide]. O.V. Popovych, L.V. Tomas, P.P. Latkovskyi, A. Yu. Babii]. Chernivtsi, 2022. 319 s. [in Ukrainian].
13. Nechyporenko, S.P., Taranov, M.A., & Kolosov, F.V. (2022). Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za statteiu 441 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Peculiarities of criminal liability under Article 441 of the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. 12, s. 380-382. [in Ukrainian].
14. Ekotsyd u kryminalnomu pravi Ukrainy ta mizhnarodni perspektyvy. Analitychna zapyska. [Ecocide in the criminal law of Ukraine and international perspectives. Analytical note]. *Ekolohiia. Pravo. Liudyna*. 5 s. [in Ukrainian].
15. Ekolohichna nebezpeka. [Environmental hazard]. Vikipediia. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0> [in Ukrainian].